

Alireza Shekarbeigi

Assistant Prof. Department
of Law, Faculty of Law,
Payame Noor University,
Tehran, Iran.
alireza.shakarbaigi@pnu.
ac.ir

Confronting Corruption in the Laws of Iran and Islamic Countries with a Look at the Situation in Malaysia

Abstract

Although corruption is a complex, hidden and diverse phenomenon and the fight against it should be coherent, long, continuous and even accompanied by detailed planning in all dimensions, at the meantime, it is a social, political and economic phenomenon that also has security dimensions and in most countries, especially Iran and some other Islamic countries such as Malaysia causes many damages in the adoption of policies in the governance systems. The complexity and difficulty of fighting corruption is due to the nature of this phenomenon and today it is noticeable as a pervasive phenomenon in most Islamic countries. As an Islamic country, according to Islamic teachings, Iran has initiated the formulation and approval of regulations in the field of dealing with corruption during the legislative periods of the country, which is a source of great concern for the legislator and the Islamic government of Iran regarding the growth and development of corrupt behaviors at various social levels of the country. Meanwhile, by joining some international documents, Iran's law, while leaving the passive position, has revealed its position regarding corruption and its examples in the domestic and international realms. However, in confronting corruption, one should take advantage of all the tools such as the governance system of countries, private institutions and civil society. Therefore, while looking at Iran's approach, this article will study the situation and operational experience of the Islamic country of Malaysia as well.

Keywords:

economy, corruption, financial and economic corruption, Iranian law, Islamic countries.

رویارویی با فساد در حقوق ایران و کشورهای اسلامی با ملاحظاتی در کشور مالزی

چکیده

به‌رغم اینکه فساد پدیده‌ای پیچیده، پنهان و متنوع است و مبارزه با آن باید منسجم، طولانی، مستمر و با برنامه‌ریزی دقیق در کلیه ابعاد همراه باشد، اما پدیده‌ای اجتماعی، سیاسی، اقتصادی است که ابعاد امنیتی هم دارد و در اکثر کشورها به‌ویژه ایران و سایر کشورهای اسلامی، اسباب و زمینه بروز آسیب‌های جدی در سیاست‌گذاری نظام‌های حاکمیتی را فراهم می‌آورد. پیچیدگی و دشواری مبارزه با فساد ناشی از ماهیت این پدیده است و امروزه به‌عنوان یک پدیده فراگیر در اکثر کشورهای اسلامی قابل ملاحظه است. ایران به‌عنوان کشوری اسلامی وفق آموزه‌های اسلامی مبادرت به تدوین و تصویب مقرراتی در زمینه مقابله با فساد طی ادوار قانون‌گذاری کشور نموده است که نشان‌دهنده نگرانی شدید قانون‌گذار و حاکمیت اسلامی ایران در قبال رشد و توسعه رفتارهای فسادزا در سطوح گوناگون اجتماعی کشور است. این درحالی است که حقوق ایران با الحاق به برخی اسناد بین‌المللی، ضمن خروج از موضع انفعالی، موضع خود را در قبال فساد و مصادیق آن در قلمرو داخلی و بین‌المللی آشکار ساخته است. به‌هر روی، در رویارویی با فساد باید از کلیه ابزارها نظیر نظام حاکمیتی کشورها، نهادهای خصوصی و جامعه مدنی بهره لازم را گرفت. از این‌رو، این مقاله ضمن نگاهی به رویکرد ایران، وضعیت و شرایط کشورهای اسلامی نظیر کشور مالزی را مطالعه کرده و البته تجربه عملیاتی کشور اسلامی مالزی را نیز بررسی خواهد کرد.

واژگان کلیدی:

اقتصاد، فساد، فساد مالی و اقتصادی، حقوق ایران، کشورهای اسلامی، مالزی.

۱. مقدمه

فساد یک پدیده و چالش بزرگ جهانی است که ضمن اثرگذاری بر چشم‌انداز توسعه کشورهای، افزایش آن مانعی جدی در توسعه در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در سطوح داخلی و بین‌المللی تلقی می‌گردد (صدری اسکویی، دیزجی و محمدزاده، ۱۴۰۰: ۱۳۷). بنابراین، فساد پدیده‌ای ریشه‌دار است که به اشکال بی‌شماری وجود دارد و هیچ مرز فرهنگی‌ای نمی‌شناسد، در بخش خصوصی و دولتی عمل می‌کند، در کشورهای ثروتمند و فقیر رخ می‌دهد و تعریف جامع آن بسیار دشوار است. معماری مالی و توسعه اجتماعی و اقتصادی، توجهی که در ادبیات اقتصاد اسلامی به آن شده، ناچیز است. از این‌رو، فساد به عنوان تهدیدی جدی برای تعادل مناسب اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی اطلاق می‌شود. به‌علاوه، تمام اعمال فاسد از منظر اخلاقی فاقد فضیلت و در رابطه با اصولی که از اعطای حق به همه محافظت می‌کنند، ناعادلانه تلقی می‌شوند و در نتیجه هماهنگی مشترک را تضعیف می‌کنند (Iqbal & Lewis, 2014: 78).

گروه بانک جهانی فساد را چالشی بزرگ برای اهداف دوگانه خود یعنی پایان دادن به فقر شدید تا سال ۲۰۳۰ و تقویت رفاه مشترک برای چهل درصد فقیرترین مردم کشورهای در حال توسعه می‌داند. فساد اعتماد به دولت را از بین می‌برد و قرارداد اجتماعی را تضعیف می‌کند. این امر موجب نگرانی در سراسر جهان به‌ویژه کشورهای اسلامی است؛ زیرا فساد نابرابری‌ها و نارضایتی‌هایی را که منجر به شکنندگی، افراط‌گرایی خشونت‌آمیز و درگیری می‌شود، دامن می‌زند و تداوم می‌بخشد.^۱

فساد دارای عوامل بسیار متنوع، از عوامل روان‌شناختی گرفته تا جامعه‌شناختی، فرهنگی، حقوقی و غیره است که بخش قابل توجهی از مطالعات آن را دانش انباشته‌شده میان و چند رشته‌ای تشکیل می‌دهد. بنابراین، برخی اذعان دارند مهم‌ترین رویکردها در مقابله از فساد مشتمل بر، تقویت رویکرد ارتباطی - تعاملی و اطلاعاتی بین نظام قضایی و جامعه، نهادهای مدنی، نخبگان و شهروندان، تقویت سازوکارهای نظارتی غیررسمی و مدنی، استفاده جدی از سازوکارهای کنترلی اجتماعی و فرهنگی و ظرفیت‌سازی نهادی جدید در نظام قضایی به همراه اراده و عزم جدی برای مقابله از جرم و برقراری حاکمیت قانون است (سردارنیا و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۳).

1- <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/combating-corruption>

با وجود ادبیات رو به رشد در مورد فساد، اطلاعات کمی در مورد آنچه در اکثر کشورهای اسلامی اتفاق می‌افتد، وجود دارد. فساد در زمینه‌های مختلف اشکال و کارکردهای گوناگونی دارد و می‌تواند در عرصه‌های بین‌المللی و ملی و در لایه‌های مختلف دولتی رخ دهد (Hudaib, 2020: 741). کشورهای مسلمانی هستند که قوانین ضد فساد دارند، اما هنوز هم برخی هستند که این قانون را ندارند (Ahmed, 101-2018: 99). از این رو، به نظر می‌رسد که فساد ناشی از سوء استفاده از هر نوع قدرت اداری، قدرت قضایی، اقتدار سیاسی و تسلط مالی است (Shamsuddin Bolatito, 2016: 4).

این مقاله در تلاش است تا ضمن شناخت مفهوم فساد در قلمرو نظام حقوقی ایران، اسناد بین‌المللی و رویکردهای موجود در کشورهای اسلامی، نسبت به ظرفیت مقابله با فساد در چارچوب نظام‌های حقوقی ایران و سایر کشورهای اسلامی به‌ویژه کشور مالزی فرایند رویارویی با این پدیده را بررسی کند. به همین منظور، این مقاله با روش توصیفی تحلیلی و اطلاعات و منابع مورد مطالعه به‌شیوه اسنادی و سنجش مقررات مطابق اسناد و منابع مکتوب مورد تحلیل قرار خواهند گرفت.

۲. فساد و شناسایی آن

فساد در زبان فارسی به معنای تباهی، خرابی و نابودی، فتنه و آشوب آمده است (مشیری، ۱۳۶۴: ۲۱۲). از منظر جامعه‌شناختی، فساد تبدیل روابط اجتماعی به مبادله‌های سودمندانه تبعیض‌آمیز است که در طی آن اهداف عامه جای خود را به اهداف خاص می‌دهند و خیری نامحدود (نظیر قانون‌گرایی، امانت‌داری، حلال‌خوری، شرافت کاری، رعایت موازین حرفه‌ای و تخصصی، وفاداری، تعهد، صداقت، فضیلت، حریت، علم، حق‌طلبی) به خاطر خیری محدود (پول، مقام و منصب، مدرک، پرستیژ، نفوذ، اعتبار اجتماعی) قربانی شود (دوگراف و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۱).

قرآن کریم و سنت نه کتاب زبان هستند و نه فرهنگ لغت، بنابراین انتظار نمی‌رود که در آنها تعاریف لغوی یا فنی از فساد یافت شود. با این حال، دانشمندان مسلمان توانسته‌اند بر اساس درک خود از زبان عربی و آیات قرآن کریم، تعاریف تحت‌اللفظی و فنی متعددی از فساد ارائه کنند. فساد در معنای لغوی خود معانی متعددی از جمله کپک زدگی، آسیب، خراب شدن، آشفتگی و بی‌نظمی را در بر دارد. فساد همچنین به هر عملی اطلاق می‌شود که موجب اختلال و آسیب مستقیم یا غیرمستقیم جسمی یا معنوی به فرد، جامعه یا محیط می‌شود. الزبیدی توضیح

می‌دهد که علمای مسلمان در طول تاریخ از عبارات مختلفی برای اشاره به فصد استفاده کرده‌اند؛ پوسیدگی و انحطاط؛ تغییر و تحول و گرفتن اموال مردم از روی گناه و ناحق (354: 1886, Al-Zūbaydī, Mūrtaḍha). ابن مندور موضع وسیع‌تری اتخاذ می‌کند و فصد را هر چیزی که متضاد درستی و درستی (صلاة) باشد، تعریف می‌کند (335: 1955, Ibn Mandhūr, ibn Makrām). الاصفهانی اذعان دارد که فصد به معنای انحراف چیزی از اعتدال است، خواه کم باشد یا زیاد، و با درستی مخالفت می‌کند (636: 1992, Al-Asfahānī, al-Rāghib). در هر حال، اصطلاح فساد به‌طور گسترده‌ای در قرآن و سنت به کار رفته است تا طیف وسیعی از معانی را در بر گیرد. در میان مفسران قرآن، ابن‌عشور فصد را هر عملی تعریف می‌کند که توسط شریعت (شریعت اسلام) یا افراد متفکر مورد تحقیر قرار گیرد (190: 1984, Ibn Ashur). به هر حال، برآیند مطالعه اصطلاح فساد در آموزه‌های اسلامی مفهوم گسترده‌ای دارد که شامل رشوه‌خواری، خویشاوندی، طرفداری، دوستی، تقلب، نقص و غیرحرفه‌گرایی در جامعه، سیاست، اقتصاد، محیط زیست و بوروکراسی است. برخی از جرائم مانند سرقت و سوء استفاده از قدرت یا سوء استفاده از مناصب سیاسی نیز از جمله اعمال فساد محسوب می‌شود.

با توجه به تحقیقات و مطالعات انجام شده در فرایندهای اداری و مالی، می‌توان عواملی نظیر عدم رعایت تشریفات و مقررات قانونی به دلیل سوء استفاده و تخطی از قانون، عدم رعایت تشریفات و مقررات قانونی به دلیل ضعف دانش کارکنان و مدیران، انتصابات و مدیریت‌های ناصحیح و غیر اصولی، عدم ماندگاری و یا خروج نیروی انسانی متخصص، عدم شفافیت، ابهام و یا پیچیدگی برخی قوانین و مقررات، مذاکرات غیر شفاف و تباری و اعمال نفوذ، عدم هماهنگی دستگاه‌های ذیربط، ضعف حوزه‌های ساختاری و عدم تجدید نظر در ساختار قدیمی با توجه به نیازهای جدید، ضعف برخی سامانه‌های کنترلی و یا فقدان سامانه‌های کنترلی لازم، عدم پیش‌بینی نظام پاداش و تنبیه و عدم ارزیابی و نظارت کنترلی دقیق و اصولی، شتابزدگی و فوریت در انجام کار و کمبود فرصت مناسب برای اجرای قانون، کمبود نیروهای متخصص و کارآمد، عدم مهارت و عدم تخصص و صلاحیت حرفه‌ای، را به مثابه علل اصلی بروز زمینه‌های فساد قلمداد کرد (الماسی، ۱۳۹۷: ۱۹).

به هر روی، فساد یک پدیده جدی جهانی است که به‌طور گسترده در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مشاهده می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کشورهایی با ساختار اجتماعی - اقتصادی دموکراتیک و ترتیبات نهادی احتمالاً فساد

کمتری را تجربه می‌کنند و فساد عمدتاً در کشورهای غیر دموکراتیک و با نهادهای کنترل‌کننده کمتر است (Doorenspleet, 2019). بنابراین، مشکلات فساد در جوامع، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه و تأثیر آن بر مشروعیت و کارآمدی نظام‌های سیاسی، مورد توجه دانشگاهیان و متخصصان قرار گرفته است (Barkemeyer et al., 2018; Desta, 2019). در این راستا برخی از پژوهش‌گران فساد را بیماری عمومی جامعه سیاسی می‌دانند که می‌تواند ساختار اجتماعی و فرهنگی - سیاسی جوامع را محو کند (Terziev & Petkov, 2017). برخی دیگر استدلال می‌کنند که فساد، سیاست‌های عمومی را مخدوش می‌کند و منجر به تخصیص نابرابر منابع اقتصادی می‌شود (Dincer & Gunalp, 2012). طبق گزارش شفافیت بین‌الملل، فساد سوء استفاده از قدرت عمومی برای منافع شخصی است (Budsaratragoon & Jitmaneeroj, 2020). 'فساد به «غفلت یا غفلت عمدی از یک وظیفه شناخته‌شده، یا اعمال ناموجه قدرت، با انگیزه کسب مزیت» اشاره دارد (Ledeneva, 2009).

۳. وضعیت حقوقی ایران

فساد گونه‌ای از رفتار غیرصادقانه، تخلف‌آمیز و مجرمانه است که توسط کارکنان دولت با سوءاستفاده از اختیارات خود و در راستای کسب منافع شخصی و یا منفعت دیگری ارتکاب می‌یابد. در مقابل باید سازوکاری اندیشیده شود که زمینه ارتکاب فساد را کاهش دهد. براساس بند پنجم اصل ۱۵۶ قانون اساسی یکی از وظایف دستگاه قضایی، مقابله با ارتکاب جرم یا همان پیشگیری غیرکیفری تعیین گردیده است. این درحالی است که قانون ارتقای نظام سلامت اداری و مبارزه با فساد، تصویب شده است و به نوعی باعث می‌شود که از دستاورد و رهنمودهای این سازمان برای مبارزه با فساد مدد جست. از این‌رو، بند پنجم از اصل ۱۵۶ قانون اساسی یکی از وظایف قوه قضائیه را «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین» تعریف کرده است^۱ (تقی‌پور، ۱۳۹۸: ۱).

۱- بر اساس شاخص ادراک فساد ۲۰۲۰ توسط سازمان شفافیت بین‌الملل، یک سازمان جامعه مدنی جهانی که مدعی رهبری مبارزه با فساد است، دانمارک، نیوزیلند، فنلاند، سنگاپور، سوئد، سوئیس، نروژ، هلند، آلمان و لوکزامبورگ کمترین فساد را دارند؛

- <https://www.transparency.org/en/cpi/2020>

۲- ساختار و تصمیمات سازمانی پیشگیری از جرم در قوه قضائیه بر مبنای پیشگیری‌های فرهنگی و اجتماعی، پیشگیری‌های وضعی، پیشگیری‌های امنیتی و انتظامی، پیشگیری‌های قضایی، پیشگیری‌های مردمی و مشارکت‌های مدنی شکل یافته است.

نظام قانون‌گذاری با وضع قوانین کارآمد و مؤثر، می‌تواند ضمن جرم‌انگاری اعمال مجرمانه و تنظیم فهرستی از جرائم و مجازات‌ها و آگاه نمودن افراد جامعه نسبت به رفتارهای ضداجتماعی، در مقابله با جرائم تأثیر شایسته‌ای داشته باشد و موجبات پیشگیری از وقوع جرم و شیوع آسیب‌های اجتماعی را فراهم کند. از این‌رو قانونگذار با تصویب قانون پیشگیری از جرم درصدد مقابله و پیشگیری از جرم در سطوح گوناگون برآمد (حسینی، ۱۳۹۸: ۲۳). در قانون پیشگیری از جرم به سه دسته پیشگیری اجتماعی، قضایی و انتظامی اشاره شده بود. با وجود ساختاری که در این قانون برای پیشگیری ارتکاب جرائم مقرر شده است، اما در بند سوم ماده ۳ این قانون، مشارکت مردم و نهادهای دولتی و غیردولتی در فرایند پیشگیری از ارتکاب جرم مقرر شده و اقدامات مزبور در راستای سیاست‌های پیشگیری اجتماعی از جرم است. درضمن، این قانون ضمن شناسایی زمینه‌ها و علل وقوع جرم، کاهش آسیب‌های اجتماعی را در ذیل وظایف شورای عالی پیشگیری از وقوع جرم قرار داده که مرتبط با سیاست پیشگیری اجتماعی از جرم است. در ضمن می‌توان ابراز داشت که سازمان‌های غیردولتی مبارزه با فساد غیر دولت‌گرا، با توسل به اقدامات کنشی، واکنشی و پیش‌گیرنده می‌توانند با فساد مبارزه کنند (ناصری و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۵). در ضمن، سیاست مقابله با ارتکاب فساد در چارچوب قانون ارتقا سلامت اداری و مقابله با فساد مغفول نمانده است.^۱ از این‌رو، ماده ۷ این قانون تحت عنوان «منشور اخلاق حرفه‌ای کارگزاران نظام» به پیشگیری از فساد اختصاص داده شده است. مطابق این ماده دولت ملزم شده است تا بر مبنای منابع اسلامی و نیز متناسب با علوم و تجربیات روز دنیا، منشور اخلاقی مذکور را تدوین نماید. در تبصره ذیل این

بنابراین، علی‌رغم توفیق این قوه در ایجاد ساختار سازمانی پیشگیری از جرم، در حوزه اجتماعی شاهد چالش‌های جدی و کاستی‌های قابل توجهی است (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۶۱).

۱- کارآمدی مبارزه با فساد، مستلزم بهره‌گیری از سازوکارهای پیشگیرانه غیرکیفری است. مهم‌ترین تحول در زمینه پیشگیری فساد در ایران، تصویب قانون پیشگیری از جرم در سال ۱۳۹۴، هر چند به شکلی کاملاً ناقص، است. این قانون برای نخستین‌بار، نهادی رسمی تحت عنوان «شورای عالی پیشگیری از جرم» تحت ریاست رئیس قوه قضاییه با ترکیبی از مقامات قوه مجریه ایجاد نمود. همراه با نهاد رسمی متولی پیشگیری از جرم در ایران، مشارکت مردمی و یا به عبارت دیگر جامعه مدنی به‌عنوان متولی غیر رسمی امر مبارزه با فساد نیز پذیرفته شد. نمونه دیگر گرایش به سمت پیشگیری غیرکیفری از فساد، تصویب قانون ارتقا شفافیت و مبارزه با فساد اداری ۱۳۹۰ است. در قانون ارتقاء نظام سلامت اداری و مقابله با فساد به صورت کلی به تکالیف دستگاه‌های اجرایی برای مقابله با جرم اکتفاء نموده است و دامنه اجراء آن مربوط به کلیه دستگاه‌های اجرایی تسری داده است. از این‌رو، فقدان الگوی مناسب برای اجرای این قانون عملاً باعث شده است که دستگاه‌های ذیربط در اجرای این قانون معطل بمانند (ر.ک: براتی، زارعی و مسعود، ۱۳۹۹: ۶۹).

ماده، تدوین منشور اخلاقی به منظور تعیین رفتار حرفه‌ای و اخلاقی مقامات به کلیه دستگاه‌های حاکمیتی که مشمول این قانون می‌گردد تسری داده شده است. البته دسترسی آزاد کلیه افراد جامعه به اطلاعات موجود در نهادهای دولتی می‌تواند ابزاری کارآمد در جهت مبارز با ارتکاب جرائم مرتبط با فساد باشد. قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، به جهت تضمین دسترسی عمومی به اطلاعات نهادهای دولتی تصویب گردید. ماده نخست این قانون مقرر می‌دارد: «هر شخص ایرانی حق دسترسی به اطلاعات عمومی را دارد، مگر آن‌که قانون منع کرده باشد.»

با دسترسی آزاد عموم مردم به اطلاعات مربوط به تصمیمات دولت، بی‌تردید با وقوع جرائم مرتبط با فساد مقابله می‌گردد و در این قانون برای نخستین بار به‌طور خاص به این حق تصریح کرده است. با این همه، در مورد چرایی التزام به شفافیت در بخش خصوصی گفته شده است؛ شفافیت یکی از روش‌هایی است که امروزه در جوامع مترقی، برای مقابله با فساد و جرائم اقتصادی از آن بهره می‌گیرند. نبود شفافیت امکان سوءاستفاده توسط مقامات را افزایش می‌دهد و قدرت نظارت مردم را که به مثابه یکی از عوامل مؤثر در مقابله با جرائم اقتصادی است، کاهش می‌دهد.

بنابراین افزایش میزان شفافیت، عاملی مؤثر در زمینه رقابت سالم در فضای اقتصادی است که با الزام مسئولان به گزارش‌دهی، از ایجاد امکان سوء استفاده و به دنبال آن وقوع جرائم اقتصادی از جمله رانت و غیره مقابله می‌کند. نظام حقوق کیفری که بازوی اجرای عدالت در حکومت‌ها محسوب می‌شود، با ایفای نقش فعال از به خطر افتادن نظم، عدالت اجتماعی و شفافیت در جامعه از طریق سیاست‌گذاری و حمایت کیفری از شفافیت اطلاعات در نظام اقتصادی مقابله می‌کند و در صورت بروز، برخوردی شایسته و کارآمد می‌کند^۱ (جلالی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۹۶-۱۰۹۵).

با توجه به اینکه امروزه فساد مختص کشور یا منطقه‌ای خاص نیست، بلکه پدیده‌ای است فراملی که پیامدهای آن کلیه جوامع و اقتصادها را تحت الشعاع خود قرار داده، مبارزه و پیشگیری از آن، همکاری وسیع بین‌المللی را نیز می‌طلبد. البته مسئله همکاری بین‌المللی در مبارزه با فساد مطلب تازه‌ای نیست و وجود معاهدات

۱- التزام به اصل شفافیت در تقنین قوانین کیفری مرتبط با فساد در همه بخش‌های خود از جمله راهکارهای کاربردی و اثربخش است. این اصل در چند سال اخیر، مورد توجه سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در بندهای ۱۹ و ۲۳ قرار گرفته است.

متعددی بر پایه استرداد مجرمان یا معاضدت قضایی در سطح دو جانبه و گاه منطقه‌ای نشان دهنده عزم دولت‌ها برای مبارزه با فساد است.^۱ از بین این اسناد دو سند که به مریدا و پالرمو معروفند در مبارزه با فساد و جرائم سازمان‌یافته نقش موثرتری داشته و بسیاری از دولت‌ها ضمن الحاق به این اسناد، توصیه‌های این دو سند را در مبارزه با فساد در بخش‌های دولتی و خصوصی از جمله جرم‌انگاری برخی از مصادیق فساد در بخش خصوصی در قوانین خود وارد کرده‌اند. بدین ترتیب، در عرصه بین‌المللی، سازمان ملل متحد با بهره‌گیری از نهادهای تخصصی خود دو سند بین‌المللی مهم مبارزه با جرائم سازمان‌یافته فراملی موسوم به کنوانسیون پالرمو (۲۰۰۰) و مبارزه با فساد مالی معروف به کنوانسیون مریدا (۲۰۰۳) تصویب نموده که این اسناد به خصوص مریدا حاوی نوآوری‌هایی چه در سطح ملی (دست کم برای پاره‌ای از نظام‌های حقوقی مانند ایران در زمینه مسائلی مانند ۱. تسری شمولیت مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی، ۲. توصیه به جرم‌انگاری ارتشا و اختلاس در بخش خصوصی، ۳. حمایت از شهود، کارشناسان و گزارش دهنندگان فساد و غیره) و چه در سطح بین‌المللی برای همکاری گسترده دولت‌ها در ابعاد مختلف علمی، فنی و قضایی می‌باشد. در اسناد بین‌المللی، اغلب تفکیکی بین بخش خصوصی و دولتی در جرم‌انگاری رفتارهای غیرقانونی از جمله ارتشاء، اختلاس، سوءاستفاده از مقام و ... نشده است اما در حقوق کیفری داخلی از جمله شرایط تحقق چنین جرایمی وصف کارمند دولت بودن مرتکب آنهاست.

بنابراین یکی از مبانی اصلی توسعه جرم‌انگاری به بخش خصوصی، عمل به تعهدات بین‌المللی و به‌ویژه با الحاق جمهوری اسلامی ایران به این اسناد است. بدین ترتیب؛ یکی از اقدامات مؤثر بین‌المللی برای مقابله با فساد، تصویب

۱- از اسناد منطقه‌ای که در جهت مبارزه با فساد به تصویب رسیده می‌توان به موارد همچون؛ کنوانسیون حمایت از منافع مالی جامعه اروپا (۱۹۹۵)، پروتکل الحاقی به کنوانسیون حمایت از منافع مالی جامعه اروپا (۱۹۹۶)، پروتکل دوم الحاقی به کنوانسیون حمایت از منافع مالی جامعه اروپا (۱۹۹۷)، کنوانسیون آفریقایی برای پیشگیری و مبارزه با فساد (۲۰۰۲)، کنوانسیون حقوق مدنی مبارزه با فساد شورای اروپا (۱۹۹۹)، کنوانسیون حقوق کیفری مبارزه با فساد شورای اروپا (۱۹۹۸)، کنوانسیون راجع به مبارزه با فساد کارگزاران جامعه اروپایی یا کارگزاران کشورهای عضو اتحادیه اروپا (۱۹۹۸)، پروتکل الحاقی جامعه اقتصادی کشورهای آفریقای غربی درباره مبارزه با فساد (۲۰۰۱)، کنوانسیون کشورهای آمریکایی برای مبارزه با فساد (۱۹۹۶) و کنوانسیون راجع به مبارزه با ارتشای مقامات دولتی خارجی در مبادلات تجاری بین‌المللی (۱۹۹۷) اشاره نمود و از اسناد بین‌المللی نیز می‌توان به کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با فساد (۲۰۰۳)، کنوانسیون ملل متحد برای مبارزه با جنایات سازمان یافته فراملی (۲۰۰۰)، اعلامیه ملل متحد برای مبارزه با فساد و ارتشا در مبادلات تجاری بین‌المللی (۱۹۹۶) و قواعد رفتاری بین‌المللی مقامات عمومی (۱۹۹۶) اشاره نمود.

کنوانسیون مریدا (کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد مصوب سال ۲۰۰۳ سازمان ملل) است. این سند زمینه یک همکاری بین‌المللی برای مبارزه و مقابله با فساد را فراهم نموده است. تصویب این کنوانسیون توسط قانون‌گذار ایرانی در تاریخ ۲۰ / ۸ / ۱۳۸۷ الزاماتی را ایجاد نموده است، زیرا در این کنوانسیون جرم‌انگاری‌های جدیدی صورت پذیرفته و به دولت‌های عضو تکلیف شده است. تطبیق جرائم جدید بررسی شده در کنوانسیون با حقوق کیفری ایران نشان می‌دهد که یا اصلاً جرایمی با عناوین یاد شده در کنوانسیون، در قانون کیفری ایران وجود ندارد یا تحت عنوان دیگری، جرم‌انگاری شده است و یا قانون کیفری ایران قسمتی از آن جرم را و نه به‌طور کامل مورد توجه قرار داده و به بخش خصوصی تسری نیافته است.

۴. رویکرد کشورهای اسلامی با نگاهی به کشور مالزی

مبارزه با فساد در چارچوب نظام اسلامی باید ریشه در ارزش‌های اسلامی داشته باشد که توسط شریعت محافظت می‌شود تا از مالکیت، تأثیر و مشروعیت اقدامات اطمینان حاصل شود. در اسلام، وظایف و ارزش‌های گوناگونی وجود دارد که موجب صداقت، مسئولیت‌پذیری و رفاه اجتماعی می‌شود.

کشورهای اسلامی اغلب بر اساس شاخص‌های ادراک فساد سازمان شفافیت بین‌الملل به عنوان «فاسد شدید» رتبه‌بندی می‌شوند.^۱ از این‌رو، فساد در کشورهای اسلامی را نمی‌توان با استدلال ضعیف و مبتنی بر نظریه‌های صرف توجیه کرد. مهم‌ترین امر این است که نقش دین، دانش دینی و نهادهای رسمی مذهبی را مجدداً در نظر قرار گیرد. از جمله دلایل متعددی که مردم (در این مورد مسلمانان) را به سمت بی‌صداقتی سوق می‌دهد فقر و بی‌سوادی است. راه حل فقر در اسلام مواردی نظیر صدقه، زکات و اقتصاد بدون بهره است. برای سوادآموزی، نیاز حیاتی به رهبری وجود دارد که کاملاً از آموزش مدرن و مزایای آن برای یک جامعه خوب آگاه باشد (Rehman & Askari, 2010: 234).

۱- بر اساس گزارش شفافیت بین‌الملل، در سال ۲۰۲۰، معدود کشورهای اسلامی با فساد نسبتاً پایین شامل امارات، عربستان سعودی، عمان، ترکیه و مالزی هستند که در میان شصت کشور برتر با کمترین میزان فساد قرار دارند؛ <https://www.transparency.org/en/cpi/2020>

طمع و خویشتاوندی نیز عامل به خطر افتادن عدالت اجتماعی در کشورهای اسلامی است. البته بحث در مورد سازوکار اسلام برای مهار فساد نیز ضروری است. این سازوکار مطابق با فطرت انسان است. اسلام از دو جهت مانع از رفتار فاسد و غیرصادقانه می‌شود، از فواید نیکوکاری الهام می‌گیرد و گناه کار را افزایش می‌دهد. چنین سازوکاری برای افزایش احساس گناه، در نظام آموزشی غرب مبتنی بر فلسفه سکولار وجود ندارد. کارایی رویکرد اسلامی برای مهار فساد نسبتاً بالاست، اما باید با یک نظام سیاسی قوی، نهادها، آموزش دانش علمی مدرن و استقلال در سیاست خارجی همراه باشد.^۱

با این حال، اگرچه قوانین اسلامی تا حدی در اکثر کشورهای اسلامی اجرا می‌شود و قواعد حقوقی آنها را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد، شواهد کمی در مورد نحوه برخورد قانون شریعت و دادگاه‌ها با فساد وجود دارد. دادگاه‌های سنتی شریعت، سازوکارهای شکایت یا سایر نهادهای اسلامی می‌توانند به طور بالقوه نقطه ورود برای طرح‌های مبارزه با فساد باشند، مشروط بر اینکه از حقوق بشر اولیه و استانداردهای حقوقی بین‌المللی برخوردار باشند. نگرانی‌هایی در مورد توانایی دادگاه‌های شرعی و قوانین کیفری برای تحقق این شرایط مطرح شده است.^۲

در چارچوب آموزه‌های اسلامی می‌توان اظهار داشت تغییر فساد به عهده افراد، نخبگان و گروه‌ها یا جوامع است. همچنین بر نقش مردم عادی و جامعه در مقابله با فساد تأکید می‌کند و نگرش منفی عدم تعهد در تغییر وضعیت بد را محکوم می‌کند. از این رو، مادامی که مسئولیت جدی اطلاق نگردد، به طور قطع فساد جوامع را ویران خواهد کرد.^۳ از این رو، اگر فساد کنترل نشود، مؤسسات اجتماعی - مذهبی نابود خواهد شد. بنابراین، کنترل فساد امر ضروری است؛ زیرا از نهاد دینی و نظام اجتماعی به عنوان یک کل محافظت می‌کند. این امر به این دلیل است که نهادهای اجتماعی با یکدیگر مرتبط هستند و به گونه‌ای عمل می‌کنند که نظم اجتماعی را حفظ کنند. این باور قوی وجود دارد که فساد اداری ناکارآمد است و نیاز به تلاش نظام‌مند برای اصلاح دارد. با این حال، تغییر وضعیت فساد و رفتار فاسد، مستلزم جنگ یا وارد شدن به درگیری‌ها و درگیری‌های خشونت‌آمیز

1- <https://www.idrakpost.com/en/d/97/corruption-in-muslim-countries-a-new-perspective>

2- <https://www.u4.no/publications/islamic-approaches-to-corruption>

3- <https://www.ikim.gov.my/index.php/2021/12/21/combating-corruption-in-muslim-countries/>

نیست. اصلاحات می‌تواند به طور پیوسته از طریق راهبردی محقق شود که در آن رهبران سیاسی صالح، نخبگان روشنفکر، علمای دینی و رسانه‌ها بتوانند نقشی حیاتی ایفا کنند. هدف نهایی اصلاحات بازگرداندن عدالت، عدالت و نظم در جایگاهی که شایسته آن است در جامعه، گسترش فرهنگ شفافیت و در نتیجه شکست کامل فساد خواهد بود (Ahmed, 2018: 99).

به نظر می‌رسد شاید یکی از دلایل گسترش سطح بالای فساد در کشورهای اسلامی، عدم اجرای صحیح نظام امر به معروف و نهی از منکر شامل قوانین شفافیت، مقررات و آژانس‌هایی برای نظارت بر فساد و مقابله با فساد باشد. بنابراین، با توجه به پیامدهای منفی گسترده فساد در تمام عرصه‌های زندگی انسانی و غیر انسانی، آموزه‌های اسلامی تأکید می‌کند که ریشه‌کنی آن ممکن و مبارزه با آن تلاشی بزرگ به شمار می‌آید. در واقع، کشورهای اسلامی از طریق آموزه‌های دینی، این را بخشی از وظایف خود می‌دانند. بر رهبران، نخبگان، جوامع و افراد موظف شده است که از همه ابزارهای قانونی که در اختیار دارند استفاده کنند و برای مقابله، چالش و تلاش برای از بین بردن فساد گام بردارند (Nuralia, 2022: 141-142).
گفتنی است نگرانی برخی در رابطه با فساد تاکنون به‌طور عمده بر جنبه‌های اخلاقی و اقتصادی متمرکز بوده است. البته فساد به‌ویژه در جوامع با اکثریت مسلمان هم‌چنان بیداد می‌کند؛ اگرچه تعداد قابل توجهی از متون قرآن و سنت به موضوع فساد به عنوان یک مفهوم و پدیده پرداخته است، اما نمی‌توان اثری را یافت که جنبه‌های نظری آن را از منظر قرآن و سنت بررسی کند (Iqbal & Lewis, 2014: 81).

البته در راستای مقابله جهانی کشورهای اسلامی در قبال فساد می‌توان به اولین اجلاس مقامات عالی‌رتبه مجری قانون مبارزه با فساد کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در ۱۹ و ۲۰ دسامبر ۲۰۲۲ به نمایندگی از سازمان نظارت و مبارزه با فساد در شهر جدّه کشور عربستان اشاره داشت. این اجلاس با حضور نمایندگان ۵۷ کشور عضو سازمان همکاری اسلامی از جمله ایران برگزار شد، پیش‌نویس «کنوانسیون مکه المکرمه کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی در مورد همکاری‌های اجرای قانون مبارزه با فساد»^۱ به تأیید اعضا رسید. سند مزبور می‌تواند به‌مثابه چارچوبی کلیدی و مؤثر برای پیشگیری و مبارزه با فساد در کشورهای عضو سازمان همکاری اسلامی از

1- Makkah Al-Mukarramah Convention of the OIC Member States on Anti-Corruption Law Enforcement Cooperation

طریق سازوکارهای مؤثر برای پیشگیری، اجرای قانون، همکاری بین‌المللی و بازیابی دارایی‌ها به‌شمار رود. البته کشورهای عضو به سازوکارهای قانونی‌ای نیاز دارند که بتواند به ترویج اصول شفافیت، یکپارچگی و حکمرانی مطلوب کمک کنند.^۱ به‌عنوان تجربه عملیاتی برخی کشورهای اسلامی می‌توان به رویکرد کشور مالزی اشاره کرد. در این ارتباط می‌توان به نهاد ضدفساد با کارکردهایی نظیر «تحقیق و تعقیب»، «پیشگیری و ریشه‌کنی در خدمات دولتی» و «تحقیق از اقدامات نیروی انسانی نظام اداری» که در سال ۱۹۶۷ در کشور مالزی تأسیس شد اشاره داشت.^۲

در این بین می‌توان اظهار داشت که کشور مالزی یک برنامه بلندمدت برای مبارزه با فساد تدوین نمود که در این زمینه بیست‌وهفت مورد اقدام در سه حوزه شامل «حوزه نظارتی و اعمال قانون»، «فعالیت‌های تدارکاتی دولتی» و «مفاسد کلان در حال انجام و دریافت بازخورد» را مدنظر قرار داد (Kapeli and Mohamed, ۲۰۱۵: ۵۲۶). البته برای تبیین مفهوم فساد و فرایند مطلوب مبارزه با آن در چارچوب مقرراتی نظیر «قانون مقابله با فساد ۱۹۶۱»، «تصویب‌نامه ۲۲ سال ۱۹۰»، «قانون مبارزه با فساد ۱۹۸۲ و ۱۹۹۷» سازوکارهایی را وضع کرده بود.

تلاش‌های ضد فساد مالزی در سال ۲۰۱۸ با انتخاب دولت «پاکاتان هاراپان» که با وعده یک رژیم پاک، پاسخگو و شفاف به قدرت رسید. یکی از اولین گام‌ها در این تلاش ایجاد «مرکز ملی حکمرانی، صداقت و مبارزه با فساد»^۳ به عنوان «دبیرخانه کمیته ویژه کابینه برای مبارزه با فساد»^۴ بود که مستقیماً به نخست‌وزیر گزارش می‌داد. با مشورت سایر ادارات، «طرح ملی مبارزه با فساد»^۵ را تدوین و راه‌اندازی کرد و در حال حاضر بر اجرای آن نظارت می‌کند. آژانس اصلی اجرای قانون کماکان «کمیسیون مبارزه با فساد مالزی»^۶ است که این دو با هم ارگان‌های اصلی مبارزه با فساد در کشور هستند.^۷ تا سال ۲۰۲۰، داده‌های جمع‌آوری‌شده از طریق پیش‌بینی

1- https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=38093&t_ref=26102&lan=en

2- https://report.mrc.ir/article_5056_3306e9e23682478b70741b460a32ab4b.pdf

3- National Centre for Governance, Integrity and Anti-Corruption (GIACC)

4- Special Cabinet Committee for Anti-Corruption

5- National Anti-Corruption Plan (NAPC)

6- Malaysian Anti-Corruption Commission (MACC)

7- <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/133691611674387863-0090022021/original/MalaysiaApproachtoFightingCorruption.pdf>

خطر فساد نشان می‌دهد که وضع مالزی در شفافیت بودجه نسبتاً بهبود یافته است.^۱

از جمله راهبردهای و اقدامات اساسی که کشور مالزی در مقابله با فساد اتخاذ کرده است، نهاد مبارزه با فساد تحت عنوان «کمیته نظارت بر سلامت اداری» برای تحقق طرح چشم‌انداز ۲۰۲۰ بود که هدف آن حل ضعف‌های مدیریت و خدمات عمومی هماهنگ و برخورد با سوءاستفاده از موقعیت‌های نهادی و سازمانی بود که مشتمل بر بررسی مسائلی نظیر «بررسی و اصلاح مقررات به‌منظور غلبه بر ضعف‌های مدیریتی و بهبود کنترل فساد»، «اصلاح نظام‌های و رویه‌های کاری برای شناخت تکالیف عمده سازمانی و ارزیابی رویه‌ها و کنترل و اصلاح آن»، «تعیین ارزش‌های متعالی و اصول رفتاری برای افزایش همبستگی میان نیروی انسانی و کسب احترام بیشتر»، «تشویق نیروی انسانی برای افزایش بهره‌وری»، «اتخاذ اقدامات تنبیهی و اصلاحی» و «اجرای کنترل‌های داخلی برای حفظ و توسعه فرهنگ صداقت و همبستگی و اطمینان برای مدیریت مطلوب در سازمان»، بود (عبدالمناف، ۱۳۹۵: ۶-۷).

رسیدگی به موارد فساد و تعقیب و محاکمه متخلفان دو مقوله مستقل از هم است که در دایره مسئولیت‌های قوای اجرایی و قضایی انجام می‌پذیرد. از مجموعه تلاش‌ها و عملکردهای مالزی در زمینه مبارزه با فساد چنین برمی‌آید که این کشور همواره دست‌به‌گریبان مشکلات ناشی از فساد اداری بوده، لیکن ضرورت شناسایی، درک و مبارزه با آن را لازمه بسترسازی مناسب برای رشد و توسعه ملی تلقی کرده است و بدین منظور اقدامات مستمر و مؤثری را به عمل آورده و مبارزه با فساد را به موازات برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های توسعه در زمینه‌های مختلف در دستور کار خود قرار داده است (همان، ۱۳۹۵: ۴۲).

۵- نتیجه‌گیری

سیاست اصلاحات داخلی برای مبارزه با فساد امری اساسی است و استفاده از تجربیات نهادها و سازمان‌های داخلی متعدد و حتی سازمان‌های بین‌المللی دارای نتایج ارزشمندی خواهد داشت، حتی اگر شرایط آنها یکسان و مشابه نباشد؛ اما محتویات اصلاحات و راهبردهای ضد فساد در نهایت باید منطبق با شرایط خاص

۱- <https://acgc.cipe.org/business-of-integrity-blog/anti-corruption-in-malaysia-presses-on-despite-pandemic-politics/>

و وضعیت بومی متناسب با مجموعه دستگاہهای اجرایی و دولتی در نظر گرفته شوند. بنابراین، توسعه جرم‌انگاری فساد و جرائم اقتصادی به این بخش از الزامات اساسی بوده و علاوه بر دلایلی همچون گسترش روزافزون بخش‌های گوناگون نهادها و سازمان‌ها و تبدیل بسیاری از شرکت‌ها و بنگاه‌های دولتی به خصوصی، در اسناد بین‌المللی نیز بر آنها تاکید شده و کشورها به جرم‌انگاری رفتارهای غیرقانونی و ارتکاب فساد توصیه شده‌اند.

در راستای اتخاذ سیاستی منطقی، کارآمد و اثرگذار در مقابله با فساد می‌توان اذعان داشت که تضمین حق آزادی بیان شهروندان و رفع موانع آن نظیر تعیین مصادیق ممنوعیت و محدودیت‌های آن و تضمین فعالیت آزادانه مطبوعات و رسانه و همچنین فعالیت افراد در فضای مجازی در نظارت بر سلامت اداری، امکان دسترسی عمومی مردم به اطلاعات نهادهای دولتی، برداشتن موانع مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در فرایند مقابله با فساد و تقویت نقش و جایگاه آنها و نیز بهبود وضعیت اقتصادی در کلیت خود موجب کاهش گرایش به فساد می‌گردد.

با این همه، می‌توان اذعان داشت که به‌رغم این که همه ادیان، از جمله اسلام، فساد را به شدت منع کرده‌اند، اما فساد تا حد زیادی در کشورهای اسلامی نادیده گرفته شده و آن را به عنوان تهدیدی جدی برای تعادل اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی محکوم می‌کند و به تفصیل منش‌ها و مجازات‌های مختلف اسلامی را آشکار می‌کند که به منظور مهار فعالیت‌های بومی فساد در سراسر ایالات و مرزها است. از این‌رو، می‌توان اذعان داشت که با سازوکارهای حقوقی و قانونی در مالزی، این کشور توانست با اتخاذ راهکارهای مناسب تا حدود زیادی جایگاه خود را در شاخص‌های حکمرانی خوب ارتقا داده و سطح فساد اداری را کاهش دهد. بر این اساس تأسیس نهاد مستقل ضد فساد به موازات پیش‌بینی مقررات ضدفساد در کشور مالزی را می‌توان از مهم‌ترین دستاوردهای اساسی در جهت مقابله با این پدیده قلمداد کرد.

منابع

۱. الماسی، مجید (۱۳۹۷). «پیشگیری و مبارزه با فساد: راهبردهای قوه مقننه در پیشگیری از وقوع فساد»، گزارش راهبردی، دفتر مطالعات اقتصاد بخش عمومی (گروه مدیریت و تشکیلات)، شماره مسلسل ۱۵۹۳۷، صص ۲۶-۱.
۲. براتی، امیرنظام، محمدحسین زارعی و غلامحسین مسعود (۱۳۹۹). «بررسی تطبیقی نقش جامعه مدنی تخصصی در مبارزه با فساد در کشورهای ایران و کره جنوبی»، حقوق اداری، سال هفتم، شماره ۲۳، صص ۵۷-۸۴.
۳. تقی‌پور، علیرضا (۱۳۹۸). «پیشگیری غیرکیفری از جرم در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دانش حقوق عمومی، سال هشتم، شماره ۲۴، صص ۱۸-۱.
۴. حسینی، سیدابراهیم (۱۳۹۸). «نقش قوانین در پیشگیری از جرم‌ها و آسیب‌های اجتماعی»، مطالعات اسلامی آسیب‌های اجتماعی، سال دوم، شماره ۱، صص ۴۲-۲۳.
۵. جلالی، حسین و دیگران (۱۳۹۹). «راهبردهای سیاست کیفری تقنینی در حمایت از خصوصی‌سازی و توسعه اقتصادی». جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۱۰۸۷-۱۱۰۴.
۶. سردارنیا، خلیل‌اله و میرزامهدی سالاری شهربایی (۱۳۹۸). «واکاوی پیشگیری از جرائم در ایران با تمرکز بر نظریه سیستمی در علوم سیاسی»، پژوهش حقوق کیفری، سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۴۳-۷۴.
۷. عبدالمناف، ترمیزین (۱۳۹۵). در راه کشوری عاری از فساد؛ اقدامات مبارزه با فساد در مالزی، ترجمه آیت باقری، چاپ اول، تهران: نشر علوم اجتماعی به سفارش سازمان بازرسی کل کشور (قوه قضاییه).
۸. صدری اسکویی، سیدمهدی، منیره دیزجی و پرویز محمدزاده (۱۴۰۰). «بررسی رابطه فساد و سرمایه انسانی در کشورهای منتخب اسلامی»، اقتصاد و بانکداری اسلامی، سال دهم، شماره ۳۴، صص ۱۵۱-۱۳۷.
۹. دوگراف، خیالت؛ پیتز و إخنار؛ پتریک فون مارافیک (۱۳۹۷). چشم‌اندازهای نظری فساد، ترجمه هانیه هژیرالساداتی و همکاران، چاپ اول، تهران: آگاه.
۱۰. ناصری، ناهید، صادق سلیمی و هوشنگ شامبیاتی (۱۴۰۰). «نقش سازمان‌های غیردولتی مبارزه با فساد در پیشگیری از فساد در ایران»، پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، سال نهم، شماره ۱۷، صص ۷۵-۱۰۱.
۱۱. یوسفی، تیمور و مهدی شیداییان (۱۳۹۹). «ارزیابی ساختار پیشگیری از جرم در قوه قضائیه با نگاهی بر آموزه‌های فقهی»، مبانی فقهی حقوق اسلامی، سال سیزدهم،

شماره ۲، صص ۲۶۱-۲۹۱.

۱۲. مشیری، مهشید (۱۳۶۴). فرهنگ زبان فارسی (تک جلدی)، چاپ سوم، تهران: سروش.

13. Ahmed, F. B. J. (2018), "Corruption According to the Main Sources of Islam". *Intellectual Discourse*, 26(1).
14. Al-Asfahānī, al-Rāghib (1992), *Mūfradāt Alfādh al-Qur'ān*. Damascus: Dār al-Qalam.
15. Al-Zūbaydī, al-Syed Muhammad Mūrtadha (1886), *Tāj al-Ārūs*, Egypt: Matbaāt al-Khairiyyah.
16. Barkemeyer, R., Preuss, L. & Ohana, M. (2018). *Developing Country Firms and the Challenge of Corruption*. *Academy of Management Proceedings*, 18(1).
17. Budsaratragoon, P. & Jitmaneroj, B. (2020). *A Critique of the Corruption Perceptions Index: An Interdisciplinary Approach*. *Socio-Economic Planning Sciences*, 70.
18. Desta, Y. (2019). *Manifestations and Causes of Civil Service Corruption in the Developing Countries*. *Journal of Public Administration and Governance*, 9(3).
19. Doorenspleet, R. (2019). *Democracy and Corruption*. In *Rethinking the Value of Democracy*, Palgrave Macmillan, Cham.
20. Dincer, O. C. & Gunalp, B. (2012). *Corruption and Income Inequality in the United States*. *Contemporary Economic Policy*, 30(2).
21. Kapeli, Nur Shafiqā and Nafsiah Mohamed (2015), *Insight of Anti-Corruption Initiatives in Malaysia*, *Procedia Economics and Finance*, 31.
22. Ibn 'Ashur, M. T (1984), *Tafsir al-Tahrir wa-al-Tanwir*. Tunis: al-Dar alTunisiyyah Ī nashr.
23. Ibn MandhUr, JamālUddīn Muhammad ibn Makrām. (1955). *Lisān al-'Arab*. Beirut: Dār Sādīr Ī-Tībaā wa-al-Nashr.
24. Iqbal, Zafar & Mervyn K. Lewis (2014), "The Islamic Position on Corruption", in: M. Kabir Hassan & Mervyn K. Lewis (ed.), *Handbook on Islam and Economic Life*, Edward Elgar Publishing.
25. Hudaib, Mohammad (2020), "Accounting for corruption within Islamic

- countries”, Journal of Islamic Accounting and Business Research, Emerald Group Publishing Limited, 11(4).
26. Ledeneva, A. (2009). Corruption in Postcommunist Societies in Europe: A Re-examination. *Perspectives on European Politics and Society*, 10(1).
 27. Nuralia, Jamila Ali (2022), A Comparative Analysis of Corruption Between Muslim and Western Countries, *International Journal of Advanced Research in Islamic and Humanities*, 4(1).
 28. Rehman, S. S., & Askari, H (2010), How Islamic are Islamic Countries?. *Global Economy Journal*, 10(2).
 29. Shamsuddin Bolatito, Aina-Obe (2016), The Muslim-Ethical Norms Combat against Corruption; Are Islamic Perspective been Met in Practice?, *International Journal of Science and Research*, 5(5).
 30. Terziev, V. & Petkov, M. (2017). Corruption and National Security. *SSRN Electronic Journal*.